

**Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут журналістики**

ОРЛОВА Наталя Василівна

УДК 007(477):001.4"18/20"

**СТАНОВЛЕННЯ І ФОРМУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ЖУРНАЛІСТИКОЗНАВЧОЇ ДУМКИ
КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХІ СТ.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЖУРНАЛІСТИКОЗНАВСТВА)**

27.00.04 – теорія та історія журналістики

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата наук із соціальних комунікацій

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі соціальних комунікацій факультету філології та журналістики Херсонського державного університету МОН України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
РІЗУН Володимир Володимирович,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри соціальних комунікацій Інституту журналістики.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ДЕМЧЕНКО Володимир Дмитрович,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, декан факультету систем і засобів масової комунікації;

кандидат філологічних наук, доцент
ХІТРОВА Тетяна Володимирівна,
Класичний приватний університет, завідувач кафедри журналістики і соціальних комунікацій Інституту журналістики і масової комунікації.

Захист відбудеться «25» грудня 2014 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.33 Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 04119, м. Київ, вул. Мельникова, 36/1, Інститут журналістики.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, вул. Володимирська, 58).

Автореферат розіслано « » листопада 2014 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат наук із соціальних комунікацій

Б. М. Носова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Останнім часом у науці про соціальні комунікації посилюється інтерес до вивчення процесу становлення і формування української журналістикознавчої думки.

У царині історії українського журналістикознавства вже заповнено деякі лакуни. Проаналізовано шляхи та етапи зародження і розвитку журналістикознавчих досліджень в Україні від кінця XIX ст. до кінця 80-х років XX ст. (Т. Трачук), схарактеризовано основні періоди історії українського журналістикознавства (І. Михайлин).

Ученими осмислено структуру науки про журналістику, запропоновано класифікацію журналістикознавства (В. Іваненко, В. Різун, І. Михайлин), досліджено його епістеміологічну парадигму (Т. Казакова, З. Партико).

У наукових розвідках В. Качкана, А. Нашкерського, М. Нечиталюка, В. Різуна, Ю. Ярмиша та інших розглянуто науковий доробок видатних українських учених-журналістикознавців.

Дослідниками в галузі соціальних комунікацій визначено дефініції окремих журналістикознавчих понять у межах вивчення тих або тих наукових явищ (А. Бойко, В. Владимиров, А. Галуза, С. Горевалов, Л. Городенко, О. Гоян, Н. Зелінська, В. Іванов, І. Крупський, А. Мамалига, О. Мелещенко, Г. Онкович, Б. Потятиник, В. Різун, К. Серажим, Н. Сидоренко, Л. Сніцарчук, О. Холод, О. Чекмишев та інші). Описано тенденції англізації поняттєвого апарату українського журналістикознавства (М. Тимошик). Уточнено семантику термінології сучасного радіомовлення (І. Хоменко).

Мова журналістикознавчої науки була предметом зацікавлень лінгвістів, зокрема І. Бойцова, М. Володіної, М. Гонтар, В. Деркача, М. Жовтобрюха, Г. Зорі, М. Комової, В. Лейчика, Л. Молчкової, М. Піцишин, О. Пономарева, О. Сербенської, А. Сивашенко, О. Харченка, М. Яцимірської та інших.

Зміна у 2006 – 2007 рр. наукової парадигми українського журналістикознавства з філологічної на соціальнокомунікаційну зумовила трансформацію всієї сфери наукової діяльності. Нагальною потребою є окреслення сучасної поняттєво-категоріальної моделі української журналістикознавчої думки, визначення її національної самобутності, статусу українського журналістикознавства серед соціальнокомунікаційних наук. Це дозволить чіткіше об'єднати напрями журналістикознавчих досліджень у галузі соціальних комунікацій, що, в свою чергу, сприятиме поліпшенню підготовки наукових та професійних кадрів.

Зв'язок роботи з державними та науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах науково-дослідної теми Херсонського державного університету «Моніторинг освітньо-наукового простору як фактор інноваційного розвитку вищого навчального закладу» (номер державної реєстрації 0112U001436).

Мета дисертаційного дослідження – з'ясувати процес становлення, проблеми й перспективи розвитку української журналістикознавчої думки за матеріалами фахової термінології кінця ХІХ – початку ХХІ століття.

Для досягнення мети дисертації було окреслено такі **завдання**:

- 1) проаналізувати стан дослідження проблеми, визначити об'єктивність і повноту її науково-теоретичного осмислення;
- 2) вивчити умови формування українського журналістикознавства та його наукової мови;
- 3) на підставі аналізу журналістикознавчих праць схарактеризувати процес становлення української журналістикознавчої думки, виявити специфіку її розвитку на кожному етапі;
- 4) висвітлити роль українських учених у формуванні науки про журналістику, її поняттєвого апарату;
- 5) вибудувати модель сучасної української журналістикознавчої думки в галузі соціальних комунікацій.

Об'єктом дослідження є модель української журналістикознавчої думки.

Предмет дослідження – історичні, системні, структурні аспекти української журналістикознавчої думки за матеріалами термінології українського журналістикознавства.

Основними **методами** наукової розвідки були: теоретичний аналіз наукової літератури різних напрямів дослідження (лінгвістичного, журналістикознавчого), історичний метод (для виявлення фактів термінотворення й терміновживання та відтворення на їх основі процесу становлення української журналістикознавчої думки), порівняльно-історичний (для зіставлення рівнів розвитку наукознавчого процесу в журналістикознавстві, визначення його змін та тенденцій), теоретичне моделювання (для вивчення моделей професійної комунікації журналістів та журналістикознавців, моделі української журналістикознавчої думки), метод класифікації (для визначення основних поняттєво-тематичних груп термінології українського журналістикознавства).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що

уперше:

- цілісно досліджено процес формування української журналістикознавчої думки за матеріалами термінології журналістикознавства від зародження до сьогодення;
- проаналізовано найбільш вагомні журналістикознавчі праці українських учених досліджуваного періоду з погляду термінотворення і терміновживання;
- запропоновано модель сучасної української журналістикознавчої думки;
- подано рекомендації щодо вживання термінів журналістикознавства;

удосконалено:

- диференціацію понять «журналістикознавство» і «медіадослідження»;
- поняттєво-тематичну класифікацію термінології журналістикознавства;

набули подальшого розвитку:

- наукові тлумачення термінів «підмова журналістики» і «термінологія журналістикознавства»;
- дослідження основних періодів зародження і формування української науки про журналістику;
- періодизація історії українського журналістикознавства;
- ідея щодо створення української метатеорії журналістики.

Практичне значення дослідження вбачаємо в можливості використання отриманих результатів при читанні курсів і спецкурсів журналістського циклу («Українське журналістикознавство», «Історія української журналістики», «Основи професійної комунікації», «Термінологічний практикум» тощо).

Дисертація може слугувати джерелом для створення навчальних програм, методичних рекомендацій, підручників, посібників тощо.

Запропонована в дисертації модель сучасної журналістикознавчої думки сприятиме розробленню метатеорії журналістикознавства в галузі соціальних комунікацій.

Додатки до роботи визначаються можливістю їх використання у процесі професійної комунікації журналістів-практиків і журналістикознавців, можуть бути використані для укладання галузевої енциклопедії, формування новітньої термінологічної системи українського журналістикознавства.

Особистий внесок здобувача: дисертація, автореферат, опубліковані наукові статті й тези доповідей, в яких викладено основні положення роботи, виконані здобувачем самостійно.

Джерельною базою роботи слугували журналістикознавчі дослідження українських учених (у дорадянський період – перші наукові розвідки, літературно-критичні статті з питань функціонування і розвитку українських періодичних видань; у радянський період – монографічні і навчально-методичні праці з теорії української журналістики, практики ЗМІ; в новітній період – дослідницькі праці з журналістикознавства та медіастудій), а також термінологічні словники й довідники з журналістики.

Апробація роботи. Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри соціальних комунікацій факультету філології та журналістики Херсонського державного університету (2009 – 2014 рр.). Основні положення дисертації оприлюднено авторкою на таких наукових конференціях: Науково-практична конференція «Актуальні проблеми журналістикознавства» (Одеса, 13 – 14 жовтня 2005 р.), Міжнародний конгрес «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі» (Київ, 20 – 21 жовтня 2005 р.), Всеукраїнська наукова конференція «Сучасні орієнтири філологічної науки» (Херсон, 18 – 19 травня 2006 р.; 17 – 18 травня 2007 р.; 21 – 22 жовтня 2010 р.; 15 – 16 листопада 2012 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Харків і Харківський університет у розвитку української журналістики: від тижневика «Харьковские известия» до газети «Харківський університет» (до 190-річчя університетської преси)» (Харків,

19 – 20 грудня 2006 р.), Всеукраїнська наукова конференція «Когнітивна лінгвістика: теорія і практика» (Херсон, 13 – 14 квітня 2006 р.), XII Міжнародна науково-практична конференція з проблем функціонування і розвитку української мови «Текст як засіб комунікації (на вшанування пам'яті професора Наталії Федорівни Непийводи (до 50-річчя від дня народження)» (Київ, 30 березня 2006 р.), Міжнародна наукова конференція «Методологічне забезпечення підготовки журналістських кадрів у процесі роздержавлення мас-медіа та створення системи суспільних та громадських ЗМІ» (Київ, 24 – 25 травня 2007 р.), Всеукраїнська наукова конференція «Лінгвістика тексту: теорія і практика» (Херсон, 17 – 18 квітня 2008 р.), I Міжнародна наукова конференція «Регіональні ЗМІ України: історія, стан, перспективи розвитку» (Луганськ, 18 – 19 березня, 2010 р.), XVI Міжнародна науково-практична конференція з проблем функціонування й розвитку української мови «Мова. Суспільство. Журналістика (присвячується ювілею професора Катерини Серажим» (Київ, 26 березня 2010 р.), XVII Міжнародна науково-практична конференція з проблем функціонування й розвитку української мови «Мова. Суспільство. Журналістика (пам'яті видатного українського мовознавця, педагога, професора Алли Петрівни Коваль (1925 – 2009))» (Київ, 25 березня 2011 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Слово, речення, текст: когнітивний, прагматичний та лінгводидактичний аспекти» (Херсон, 1 – 2 березня 2012 р.), Міжнародна наукова конференція «Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов'янських мов» (Умань, 18 – 19 жовтня 2012 р.). Всеукраїнська наукова конференція «Микола Чернявський і світовий літературно-мистецький контекст» (Херсон, 7 лютого 2013 р.), II Міжнародна Інтернет-конференція «Медіакартини світу: структура, семіотика, канали трансляції» (Бердянськ, 15 травня – 15 червня 2013 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Критерії діагностики та методики розрахунку впливу медіа» (Київ, 10 квітня 2014 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасний мас-медійний простір: реалії та перспективи розвитку» (Вінниця, 15 – 16 травня 2014 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 17 публікаціях: 5 статей у наукових фахових виданнях України з соціальних комунікацій, 1 стаття в фаховому виданні, затвердженому ВАК Російської Федерації, 9 статей у фахових виданнях України з філологічних наук, 2 публікації у збірниках тез і матеріалів наукових і науково-практичних конференцій.

Структурно дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять 14 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації – 256 сторінок, у тому числі основний текст – 198 сторінок, список використаних джерел складається із 243 найменувань і займає 25 сторінок, чотири додатки на 33 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету і завдання, об'єкт, предмет, джерельну базу, методи дослідження, аргументовано наукову новизну отриманих результатів та їхнє практичне значення, відзначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, наведено відомості про особистий внесок здобувача, апробацію результатів і структуру дисертації.

У першому розділі **«Історіографія та об'єкт дослідження»** проаналізовано ступінь наукового опрацювання проблеми, схарактеризовано умови розвитку українського журналістикознавства, його наукової мови від кінця ХІХ до початку ХХІ ст., розглянуто погляди журналістикознавців щодо визначення назви науки про журналістику та найменування її термінології.

Підрозділ 1.1. *«Історія питання»* присвячений аналізу досліджень українських та зарубіжних учених, праці яких дотичні до обраної в дисертації об'єктно-предметної бази. Встановлено, що журналістикознавча термінологія була предметом зацікавлень лінгвістів та журналістикознавців. Мовознавцями розглянуто лексико-семантичні, структурно-граматичні властивості журналістикознавчих термінів. Наукові зацікавлення журналістикознавців спрямовані на визначення функційної придатності термінів, вироблення дефініцій, розробку стандартизованої термінології галузі.

У підрозділі 1.2. *«Умови формування української журналістикознавчої думки та її наукової мови»* розглянуто історико-політичний, суспільно-науковий контекст становлення журналістикознавчих досліджень в Україні від зародження до сьогодення.

У дисертації набуло розвитку твердження про те, що український журналістикознавчий дискурс розпочався в системі більш розвинутих суспільних знань (Т. Трачук). Наголошено, що зародження журналістикознавчих студій у галузі філологічних наук забезпечило на довгі роки домінування історико-філологічного підходу, а також зумовило функціонування у науковій мові журналістикознавства значної частки філологічних понять.

Становлення української журналістикознавчої думки відбувалося нерівномірно, в умовах міжмовної комунікації, розвитку технічних засобів зв'язку, появи освітніх журналістських закладів, впливу різноманітних журналістських концепцій, за складних історично-політичних обставин.

Підрозділ 1.3. *«Концептуальна модель журналістикознавства: визначення основних понять»* розкриває сутність логічного конфлікту термінів «журналістикознавство» і «медіадослідження», «термінологія журналістикознавства» і «мас-медійна термінологія».

Проаналізовано праці, в яких досліджуються базові категорії науки про журналістику (Н. Габор, М. Гонтар, В. Іваненко, С. Квіт, І. Михайлин, В. Різун та інші). З'ясовано, що за термінами «журналістикознавство» і

«медіадослідження» приховано засадничі відмінності позначуваних ними явищ. Поняття «журналістикознавство» визначають як сукупне знання про журналістику, її історію, теорію і практику ЗМІ (В. Різун, Т. Трачук). Воно є гранично широким, традиційним для українського наукового дискурсу.

Під поняттям «медіадослідження» розуміють вивчення традиційних і нових медіа (Г. Бакулев). Фактично поняття «медіа» виступає еквівалентом ЗМК, що, в свою чергу, є одним із аспектів вивчення журналістикознавства. Медіадослідження є відгалуженням соціологічних студій (Н. Габор, С. Квіт), не охоплюють усі напрями журналістикознавчих досліджень, тому, на нашу думку, не можуть виступити заміном журналістикознавства.

З'ясовано, що поняття «мас-медійна термінологія» не є синонімом найменуванню «журналістикознавча термінологія», оскільки не відображає всієї парадигми наукового апарату журналістикознавства.

У другому розділі «**Розвиток української журналістикознавчої думки**» на підставі аналізу журналістикознавчих праць із позицій термінотворення і терміновживання схарактеризовано процес формування української журналістикознавчої думки, визначено роль українських учених у становленні науки про журналістику, її поняттєвого апарату.

У підрозділі 2.1. «*Нагромаджувальний період формування наукової мови українського журналістикознавства (IX ст. – 70-ті рр. XIX ст.)*» розглянуто етап зародження наукової мови журналістикознавства.

Спираючись на праці істориків журналістики з вивчення пражурналістських явищ (Т. Казакова, І. Михайлин, Н. Сидоренко та інших), періодизацію українського журналістикознавства (В. Різун, Т. Трачук), аналізуючи лексикографічні джерела української мови на предмет фіксації журналістикознавчих термінів, автор дійшов висновку, що становлення журналістикознавства як науки не відбувалося синхронно з розвитком мовних засобів її репрезентації.

У роботі розмежовано час виникнення журналістикознавчої лексики (IX ст. – 70-ті рр. XIX ст.) та початок свідомого творення її термінології (80-ті рр. XIX ст.). Ще до появи перших пресознавчих розвідок в українській мові функціонує група терміноодиниць, що об'єднує загальножурналістикознавчі, пресознавчі та редакційно-видавничі номінації. Відзначено, що основу її склали власне українські найменування (*беседа, вісник, оглядати*). Це засвідчує давні пражурналістські традиції формування поняттєвого апарату українського журналістикознавства на питомій основі.

Підрозділ 2.2. «*Зародження української журналістикознавчої думки та розбудова її термінології (80-ті рр. XIX ст. – перші десятиліття XX ст.)*» присвячений аналізу перших дослідницьких праць із проблем функціонування і розвитку української преси.

Установлено, що з появою журналістикознавчих розвідок почалося свідоме втручання в природну еволюцію журналістикознавчої лексики з боку науковців. Перші журналістикознавці – М. Грушевський, М. Драгоманов, С. Єфремов, О. Маковей, І. Франко та інші, осмислюючи історію, роль і місце

української преси в суспільному житті, вводять до наукового обігу журналістичнознавчі терміни й вислови, намагаються подати їх дефініції.

Закономірно, що для початкового етапу вироблення наукової термінології журналістичнознавства характерні міжмовна синонімія (*число – номер*), неусталеність правопису (*часопись і часопис*), використання іншомовних термінів замість питомих (*alinéa, revue*), транслітерація російськомовних найменувань (*відчит, повід*) тощо. Подібна варіантність спеціальних назв засвідчує пошуки учених шляхів творення журналістичнознавчих термінів українською мовою.

У підрозділі 2.3. «*Становлення історико-журналістської науки в Україні в аспекті активного термінотворення на власній етнічно-мовній основі (20-ті рр. ХХ ст.)*» проаналізовано праці істориків і бібліографів української преси доби українізації.

Наголошено, що поява історико-журналістських досліджень І. Брика, В. Ігнатієнка, І. Кревецького засвідчила проблему термінологічного забезпечення науки, що формувалася. Вчені порушили питання про різне поняттєве навантаження термінів *преса в Україні* та *українська преса*, істориком і бібліографом М. Сагардою визначено обсяг поняття *періодика*.

Зауважено, що на хвилі національного піднесення активізувалася термінотворча діяльність. Лексикографічні праці фіксують чимало питомих фахових понять: *зняток* (замість *знімок*), *розпитування* (замість *інтерв'ю*) тощо. Ці тенденції розвитку журналістичнознавчої термінології стали логічним продовженням наукової діяльності перших журналістичнознавців.

Підрозділ 2.4. «*Ідеологічна переорієнтація української журналістичнознавчої думки і термінологічної практики (30-ті рр. ХХ ст.)*» розкриває сутність трансформаційних процесів розвитку українського журналістичнознавства, зумовлених зміною політичного курсу держави.

Визначено, що недовгий етап розбудови української науки про журналістику на націєтворчих засадах, вироблення питомої журналістичнознавчої термінології завершився входженням України в 1924 році до складу радянської імперії. Модель української журналістичнознавчої думки зазнає глибинних ідеологічних трансформацій, вибудовується на основі комуністичного догматизму.

Виділено нову галузь знань – газетознавство, осмисленням радійного досвіду започатковано емпіричне журналістичнознавство. Розвиток питомої фахової термінології загальмовано, вилучено «антикласові» поняття, введено партійні новотвори *сількор, червона преса* тощо. Помічено, що журналістичнознавчі поняття штучно замінено за зразком російської мови: *знімання – зйомка, число – номер* тощо.

У підрозділі 2.5. «*Розвиток теорії журналістики діаспорними дослідниками (40-і рр. ХХ ст.)*» розглянуто формування альтернативної радянській журналістичнознавчої думки за кордоном.

З'ясовано, що концептуально іншу, засновану на об'єктивних надбаннях світової науки, модель української журналістичнознавчої думки представлено

працями учених-емігрантів О. Бочковського, А. Животка, С. Сірополка, Ю. Тернопільського. Її складники – історія, бібліографія української преси – вирізняються фактологічною насиченістю. Уперше в історії українського журналістикознавства з позицій соціальних наук ґрунтовно розроблено теорію журналістики. Закладено основи вивчення української жанрології, деонтології, зображальної, агенційної журналістики, методики журналістської творчості. Уперше осмислено структуру української науки про журналістику – часописознавства, визначено його базові поняття.

Підрозділ 2.6. *«Формування радянського журналістикознавства та його поняттєво-термінологічного апарату (50 – 80 рр. ХХ ст.)»* присвячений аналізу журналістикознавчих досліджень радянських учених.

Відзначено, що у повоєнні роки українське радянське журналістикознавство набуває статусу науки (обґрунтування належить В. Рубану), диференціюються напрями і навчальні дисципліни. Чіткіше окреслюється модель журналістикознавчої думки: історія, теорія і практика партійно-радянської преси, марксистсько-ленінська методологія радянської преси. Здобутком цього періоду є розробка Ю. Лазебником, В. Здоровеого, Д. Прилюком теорії публіцистики.

Наголошено, що у 70 – 80 рр. українське радянське журналістикознавство та його поняттєво-термінологічний апарат остаточно формуються як система знань. Модель української журналістикознавчої думки, окрім традиційних складників, включає нові наукові напрями: фотожурналістику, радіожурналістику, тележурналістику, соціологію ЗМІ, мову і стиль преси. Її узагальненням став довідник Д. Григораша *«Журналістика у термінах і виразах»*, що засвідчив існування розвинутої наукової теорії та термінологічної системи українського радянського журналістикознавства.

У підрозділі 2.7. *«Розроблення української журналістикознавчої думки, її наукової мови на нових методологічних засадах (90-ті рр. ХХ ст. – перше десятиліття ХХІ ст.)»* розглянуто дослідницькі праці з журналістикознавства новітнього періоду.

Установлено, що модель української журналістикознавчої думки зазнає подвійної трансформації. Перша зумовлена національно-демократичними процесами розвитку українського суспільства, ЗМІ, науки. На нових методологічних засадах переосмислено науковий доробок попередників, під впливом західних концепцій інформаційного журналізму розроблено нові наукові напрями: теорія масових комунікацій, соціологія масової комунікації, герменевтика журналістики, журналістська деонтологія тощо. Стрімкий розвиток теоретичних досліджень зумовив нарощення поняттєвого апарату українського журналістикознавства відповідно до нових напрямів.

Міждисциплінарність і розгалуженість досліджень спричинили другу в новітній історії трансформацію моделі української журналістикознавчої думки: входженням у 2006 – 2007 рр. журналістикознавства до галузі соціальних комунікацій українські вчені створили передумови для перегляду

структури науки, вироблення її методології, систематизації термінології відповідно до нової концепції розвитку українського журналістикознавства в системі соціальнокомунікаційних наук.

У третьому розділі **«Сучасна журналістикознавча думка в системі професійної комунікації»** досліджено функційний аспект фахової мови журналістики.

У підрозділі 3.1. *«Поняття «комунікація» і «професійна комунікація»* розглянуто категорію *«комунікація»* як провідну для досліджень професійного й наукового дискурсів журналістів і журналістикознавців. За робочий термін прийнято найменування *«професійна комунікація»*, під якою розуміємо комунікацію в межах професійно-виробничих ситуацій між фахівцями певної галузі людської діяльності.

У дисертації визначено семантичний обсяг поняття *«підмова галузі»*, його відмінність від понять *«субмова»*, *«наукова мова»*.

У підрозділі 3.2. *«Види професійної комунікації фахівців мас-медіа»* запропоновано комунікативні моделі професійної комунікації журналістів і журналістикознавців.

Визначено, що професійна комунікація фахівців мас-медіа є складною системою комунікативних актів. Виділено дві гілки: спілкування журналістів і журналістикознавців. Розглянуто умовні моделі інтер- та інтрапрофесійної комунікації журналістів і журналістикознавців в усній і писемній формах у різних жанрах.

З'ясовано, що професійна комунікація журналістів і журналістикознавців передбачає використання спеціальної мови – підмови журналістики. Виділено її різновиди: *мова журналістикознавства (наукова мова)* та *журналістська розмовна мова*. Залежно від комунікативної моделі комуніканти використовують той чи той різновид підмови журналістики. Наголошено, що в ситуаціях реальної комунікації структура конкретних висловлювань може набувати ознак обох мовних різновидів, хоча, як правило, домінує один варіант.

У підрозділі 3.3. *«Експериментальне моделювання сучасної журналістикознавчої думки»* розглянуто процес поняттєво-категоріального моделювання журналістикознавства, виділення поняттєво-тематичних груп журналістикознавчої термінології.

Проаналізовано принципи класифікації журналістикознавчої термінології, якими послуговуються дослідники-лінгвісти.

Запропоновано експериментальну модель сучасної української журналістикознавчої думки в галузі соціальних комунікацій. Для моделювання застосовано родо-видовий принцип, за яким вибудовано систему погоджених і взаємозалежних категорій – назв наук у системі журналістикознавства. Нові наукові напрями і навчальні дисципліни (медіакритика, медіаправо тощо) ввійшли до моделі журналістикознавчої думки, але поки не знайшли свого місця в структурі журналістикознавства, перебувають у стані розвитку. Відзначено, що запропонована модель має

перспективи до розгалуження, міждисциплінарного розширення.

Відповідно до моделі сучасної журналістикознавчої думки виокремлено поняттєво-тематичні групи журналістикознавчої термінології.

Підрозділ 3.4. *«Розбудова української журналістикознавчої термінографії в галузі соціальних комунікацій»* присвячено аналізу термінографічної спадщини українського журналістикознавства.

Установлено, що за всю історію української науки про журналістику видано 20 галузевих словників і довідників. Їх огляд дозволив дійти висновку про безперечні позитивні напрацювання українських учених у сфері журналістикознавчої термінографії.

Наголошено на проблемних питаннях сучасного галузевого словникарства. Це безсистемність добору журналістикознавчих термінів, суб'єктивність, неповнота їх тлумачення, численні порушення мовних норм тощо. Вирішення цих та інших проблем термінографії галузі вбачаємо в координації зусиль наукових шкіл України, їх системній роботі по створенню енциклопедії українського журналістикознавства.

ВИСНОВКИ

За допомогою низки наукових методів розв'язано поставлені у дисертації завдання й одержано такі результати:

1. Аналіз різних підходів до вивчення української журналістикознавчої думки засвідчив, що за комунікативного та соціальнокомунікаційного підходів поняттєво-термінологічний апарат українського журналістикознавства розглядають не ізольовано, на відміну від власне лінгвістичного, а більш широко – в аспекті професійної взаємодії фахівців мас-медіа, задоволення комунікативних потреб галузі, тобто його реального функціонування. Саме на цьому підґрунті базується аналіз формування моделі української журналістикознавчої думки.

2. Вивчення умов розвитку журналістикознавчих досліджень дозволяє з'ясувати, що в різні історичні періоди українська журналістикознавча думка зазнала впливів різноманітних теоретичних концепцій (партійно-радянської журналістики, американської, західноєвропейської), що зумовило зміни наукових моделей та інтерференційні процеси в термінології українського журналістикознавства.

До специфічних і водночас надзвичайно важливих обставин становлення української журналістикознавчої думки відносимо тривалий історичний період розвитку журналістикознавства в галузі філологічних наук, що сформувало спільні методологічні підходи та термінофонд.

3. Розмежовано поняття «журналістикознавство» і «медіадослідження», «журналістикознавча термінологія» і «мас-медійна термінологія». Вони мають спільне поле функціонування – науковий дискурс соціальних комунікацій. «Журналістикознавство» – узвичаєна назва науки про історію, теорію і практику ЗМІ. «Медіадослідження» – напрям вивчення масових

комунікацій, предметом якого є вплив медіа на суспільство. Медіадослідження не охоплюють історичні й особистіснотвірні журналістикознавчі напрями, тому, на нашу думку, не можуть уживатися на позначення всієї науки про журналістику.

Для найменування термінології, термінологічної системи як знакової моделі певної теорії наукового знання, традиційно вживають назву відповідної науки. Уважаємо доцільним використання номінації «журналістикознавча термінологія» як основного кодифікованого ядра наукової мови журналістикознавства.

4. Аналіз журналістикознавчих досліджень українських учених материкової України та діаспори кінця XIX – початку XX ст. з погляду термінотворення і терміновживання дозволив констатувати зигзагоподібний характер розвитку журналістикознавчої думки та її наукової мови.

Часовий проміжок від журналістикознавчих розвідок 80-их рр. XIX ст. до «золотої доби» українізації 20-их рр. XX ст. позначений окресленням моделі української журналістикознавчої думки, її складників – історії, бібліографії, теорії, методології журналістики і публіцистики. Здобутком цього періоду є подвижницька праця перших учених-журналістикознавців Б. Грінченка, М. Грушевського, С. Єфремова, О. Маковея, І. Франка та інших у виробленні української фахової термінології. Вони свідомо стали на шлях наукової рідномовної діяльності, першими виступили терміноносцями і термінотворцями наукової мови українського журналістикознавства, заклали її етнічно-мовну основу.

У наступні історичні епохи модель української журналістикознавчої думки зазнає трьох докорінних трансформацій: 30 – 80-ті рр. XX ст. із перервою у 40-і рр. (комуністична, марксистсько-ленінська переорієнтація наукознавчого процесу, формування радянського журналістикознавства, його терміносистеми), 90-ті рр. XX ст. (деідеологізація науки, очищення журналістикознавчої термінології від партійних та зросійщених форм, повернення до наукових традицій перших журналістикознавців), 2006 – 2007 роки (вихід журналістикознавства із галузі філології у сферу соціальних комунікацій, вироблення нової структури знання, термінологічної системи). Відгомін останньої зміни наукової моделі фіксуємо в дослідженнях учених-емігрантів О. Бочковського та С. Сірополка, які в 40-их рр. XX ст. сформували теорію журналістики як складника соціологічних наук.

5. У ході експериментального моделювання сучасної української журналістикознавчої думки в галузі соціальних комунікацій запропоновано поняттєво-категоріальну модель журналістикознавства, побудовану на родовидових відношеннях загальних категоріальних понять – назв наукових напрямів журналістикознавства. Вона включає нові журналістикознавчі дисципліни (медіакритику, медіаправо, журналістську деонтологію тощо), що засвідчує тенденції до міждисциплінарного наукового дискурсу. Запропоноване членування категоріальних понять не претендує на вичерпність, є спробою зафіксувати сучасні напрями журналістикознавчих

досліджень у галузі соціальних комунікацій.

6. У дисертації визначено, що сучасна журналістикознавча думка функціонує в системі професійної комунікації журналістикознавців і журналістів, передбачає використання спеціальної мови. Її кодифікованим різновидом є наукова мова журналістикознавства, а ядром – журналістикознавча термінологія. Унаслідок трансформацій наукової галузі вона втратила статус терміносистеми. Її створення можливе після чіткого структурування наукового знання про журналістику і мас-медіа.

7. Вивчення української журналістикознавчої термінографії засвідчило активну працю окремих учених та наукових шкіл для систематизації термінології журналістикознавства. Виявлено, що недостатній науковий рівень галузевих словників зумовлено неусталеністю фахової термінології, різнотлумаченням журналістикознавчих термінів, неухважним редагуванням лексикографічних праць тощо.

8. Вагомий внесок у становлення журналістикознавчої думки зробили покоління українських учених, зокрема й діаспорних. Саме вони через кодування наукових понять виробили поняттєво-термінологічний апарат журналістикознавства. На сучасному етапі українські журналістикознавці зберегли традиції наукових досліджень, статус журналістикознавства як науки, і пішли шляхом не заміщення останнього медіастудіями, а розширенням наукової парадигми через уходження до нової галузі – соціальних комунікацій. У межах останньої і розвивається сьогодні українське журналістикознавство та його наукова мова.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях

1. Орлова Н. В. Суспільне мовлення чи громадське? (до питання виникнення та унормування журналістикознавчих термінів) / Н. В. Орлова // Українське журналістикознавство. – 2005. – Вип. 6. – С. 32 – 35.
2. Орлова Н. В. Професійна лексика журналіста як складова мови спеціальності / Н. В. Орлова // Діалог : Медіа-студії. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2006. – Вип. 4. – С. 142 – 148.
3. Орлова Н. В. Підмова журналістики як сфера спеціальної комунікації / Н. В. Орлова // Стиль і текст. – К., 2006. – Вип. 7. – С. 144 – 151.
4. Орлова Н. В. До проблеми визначення основних понять сучасного українського журналістикознавства / Н. В. Орлова // Стиль і текст. – К., 2011. – Вип. 12. – С. 26 – 29.
5. Орлова Н. В. Погляд українських журналістикознавців на поняття «терміносистема журналістикознавства» / Н. В. Орлова // Українське журналістикознавство. – К., 2012. – Вип. 13. – С. 35 – 38.

6. Орлова Н. В. Современные проблемы развития украинского журналистиковедения / Н. В. Орлова // Известия Южного федерального университета. Филологические науки. – 2014. – № 1. – С. 118 – 123.

Статті в інших наукових виданнях

1. Орлова Н. В. До проблеми виникнення поняття «журналіст» / Н. В. Орлова // Лінгвістика. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. – Вип. I. – С. 101 – 104.
2. Орлова Н. В. Номенклатура журналістики як особливий розряд спеціальної лексики / Н. В. Орлова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. – Вип. II. – С. 322 – 325.
3. Орлова Н. В. Стратифікація професійної мови журналістики / Н. В. Орлова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – Вип. III. – С. 291– 295.
4. Орлова Н. В. Формування фахової мови журналістики наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. / Н. В. Орлова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філологія». – Харків : Видавничий відділ ХНУ, 2007. – №766. – Вип. 51. – С. 262 – 265.
5. Орлова Н. В. Комунікативно-функціональний підхід до вивчення професійної мови журналістики / Н. В. Орлова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – Вип. V. – С. 298 – 302.
6. Орлова Н. В. З історії становлення професійної мови української журналістики (IX – XV ст.) / Н. В. Орлова // Українська термінологія і сучасність. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII – С. 276 – 279.
7. Орлова Н. В. Особливості зародження української редакційно-видавничої термінології як складника фахової мови журналістики (XVI – XVII ст.) / Н. В. Орлова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – Херсон : ХДУ, 2012. – Випуск XVI. – С. 160 – 164.
8. Орлова Н. В. Поняття «комунікація» і «професійна комунікація» в українському журналістичному мовознавстві / Н. В. Орлова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – Херсон : Вид-во ХДУ, 2012. – Випуск XVII – С. 162 – 165.
9. Орлова Н. В. Основні етапи формування термінології телевізійної журналістики / Н. В. Орлова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – Херсон : Вид-во ХДУ, 2014. – Випуск XXI – С.187 – 191.

Тези наукових доповідей

1. Орлова Н. В. Культура терміновживання в професійній комунікації фахівців мас-медіа / Н. В. Орлова // Матеріали міжнародної наукової

конференції (м. Київ, 24 – 25 травня 2007 р.). – К. : Ін-т журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2007. – С. 135 – 144.

2. Орлова Н. В. Становлення історико-журналістської науки в Україні в аспекті активного термінотворення на власній етнічно-мовній основі (20-ті рр. XX ст.) / Н. В. Орлова // Сучасний мас-медійний простір: реалії та перспективи розвитку : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (15 – 16 травня 2014 р.). – Вінниця : «Видавництво-друкарня ДІЛО», 2014. – С. 76 – 79.

АНОТАЦІЯ

Орлова Н. В. Становлення і формування української журналістикознавчої думки кінця XIX – початку XXI ст. (за матеріалами термінології журналістикознавства). – Рукопис.

Дисертація подана на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій зі спеціальності 27.00.04 – теорія та історія журналістики. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – К., 2014.

Дисертація присвячена аналізу процесу формування українського журналістикознавства, його поняттєво-термінологічного апарату від зародження до сьогодення.

У науковій роботі простежено шлях вироблення теоретичної думки та наукової мови українського журналістикознавства, виявлено специфіку їх формування на кожному історичному етапі, визначено внесок українських учених, зокрема й діаспорних, у становлення системи наукових понять журналістикознавства, запропоновано модель української журналістикознавчої думки в галузі соціальних комунікацій.

Ключові слова: українське журналістикознавство, термінологія журналістикознавства, модель української журналістикознавчої думки, поняттєво-термінологічний апарат журналістикознавства.

АННОТАЦИЯ

Орлова Н. В. Становление и формирование украинской журналистиковедческой мысли конца XIX – начала XXI ст. (на материалах терминологии журналистиковедения). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата наук по социальным коммуникациям по специальности 27.00.04 – теория и история журналистики. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Министерство образования и науки Украины. – К., 2014.

В диссертации впервые на материалах журналистиковедческой терминологии исследован процесс становления украинской науки о журналистике, рассмотрены проблемы и перспективы ее развития от зарождения до современности. Обоснована приоритетность

коммуникативного и социально-коммуникационного подходов в изучении украинской журналистиковедческой мысли, ее научного языка.

На основе научно-теоретического анализа журналистиковедческих исследований украинских ученых раскрыты содержательные характеристики таких базисных понятий, как «журналистиковедение», «медиаисследования», «журналистиковедческая терминология», «масс-медийная терминология»; предложено их авторское толкование.

Охарактеризованы условия развития журналистиковедения в Украине, формирования его понятийно-терминологического аппарата. Установлено, что за период своей более чем 130-летней истории украинская журналистиковедческая мысль развивалась неравномерно, в сложных исторических и политических обстоятельствах, при отсутствии государственности, стремительном развитии технических средств связи, в межъязыковой коммуникационной среде. Исследование показало, что в разные временные периоды на становление украинской науки о журналистике с разной силой влияли те или иные факторы. Основными стали социально-коммуникативный и историко-политический.

Проанализированы наиболее значимые журналистиковедческие труды украинских ученых, в частности и представителей диаспоры, конца XIX – начала XXI ст. с точки зрения терминообразования и терминопотребления. На их основе воспроизведен процесс становления науки о журналистике в Украине. Получила дальнейшее развитие периодизация истории украинского журналистиковедения. Выделено семь условных периодов формирования украинской журналистиковедческой мысли и ее научного языка. В диссертации раскрыта специфика каждого этапа, определена роль украинских ученых в становлении журналистиковедения, его понятийного аппарата.

Отмечен зигзаговидный характер развития журналистиковедческой мысли, ее научного языка. Периоды исследований на объективных научных принципах, формирование терминологии на собственной этнической языковой основе чередуются изучением журналистиковедческих объектов на псевдонаучных идеологических позициях, русификацией украинской отраслевой терминологии.

Исследование выявило, что за всю историю существования модель украинской журналистиковедческой мысли переживает несколько коренных трансформаций: коммунистическая, марксистско-ленинская переориентация науки и языка, формирование советского журналистиковедения; переосмысление прошлого научного опыта, изучение ранее запрещенной национально-патриотической периодики, очищение журналистиковедческой терминологии от партийных и русифицированных терминообразований; выход украинского журналистиковедения из отрасли филологии в сферу социальных коммуникаций, разработка новой структуры знания, построение терминологической системы.

Рассмотрен ряд важных теоретических проблем, связанных с

трансформационными процессами современного украинского журналистиковедения: концептуальная (определение ключевых понятий новой научной отрасли и тех смыслов, которые за ними стоят), структурная (проведение метаисследований, которые бы четко определяли и объединяли все направления современной науки о журналистике), методологическая (обоснование принципов, объектов, методов журналистиковедческих исследований в социально-коммуникационной парадигме).

В рамках диссертации предложена экспериментальная модель современной украинской журналистиковедческой мысли, направленная на формирование метаструктуры украинского журналистиковедения в сфере социальных коммуникаций. Разработаны рекомендации относительно употребления отраслевых терминов, предложен проект энциклопедии украинского журналистиковедения.

Ключевые слова: украинское журналистиковедение, терминология журналистиковедения, модель украинской журналистиковедческой мысли, понятийно-терминологический аппарат журналистиковедения.

SUMMARY

Orlova N. V. Becoming and formation of journalistic study thought in the late 19th – early 21st century (on the basis of journalistic study terminology). – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Social Communication, Specialty 27.00.04 – theory and history of journalism. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – K., 2014.

The thesis focuses on the analysis of the process of Ukrainian journalistic study formation, its conceptual and terminological system from its origin to the present time.

The scientific work traces the way of the development of theoretical thought and scientific language of Ukrainian journalistic study, reveals the specificity of their formation at each stage of history, notes the contribution of Ukrainian scientists, including Diaspora scholars, to the becoming of journalistic study scientific concepts, proposes the model of Ukrainian journalistic study thought in the field of social communications.

Key words: Ukrainian journalistic study, journalistic study terminology, model of journalistic study thought, conceptual and terminological system of journalistic study.

Підписано до друку 20.11.2014 р. Формат 60х90/16.
Папір офсетний. Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. № 83.

Віддруковано з готових оригінал-макетів в ТОВ “Айлант”
Свідоцтво про реєстрацію ХС №1 від 20.08.2000 р.
73000, м. Херсон, пров. Пугачова, 5/20
тел.: 49-33-48.